

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ НАРОДІВ ЄВРОПИ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 48

Київ
2016

Редакційна колегія:

ПАТРИЛЯК І. К., д-р іст. наук, проф.(голова редколегії);
КАПЕЛЮШНИЙ В. П., д-р іст. наук, проф. (заступник голови редколегії, відповідальний редактор);
БОРИСЕНКО В. К., д-р іст. наук, проф. (заступник голови редколегії);
БОРИСЕНКО М. В., д-р іст. наук, проф.;
ГОНІ СОГУ, проф. (Сеул, Корея);
ЗАЛІЗНЯК Л. Л., д-р іст. наук, проф.;
КАЗАКЕВИЧ Г. М., д-р іст. наук, доц.;
КАЗЬМИРЧУК М. Г., д-р іст. наук, доц.;
КОНТА Р. М., д-р іст. наук, доц.;
КОЦУР А. П., д-р іст. наук, проф.;
МАТУСЯК АГНЄШКА, проф. (Вроцлав, Польща);
СКРИПНИК Г. А., д-р іст. наук, проф., академік НАН України;
ПАЛІЄНКО М. Г., д-р іст. наук, проф.;
СЕРГІЙЧУК В. І., д-р іст. наук, проф.;
СОРОКА Ю. М., д-р іст. наук, проф.;
ТЕРПИЛОВСЬКИЙ Р. В., д-р іст. наук, проф.;
ГОНЧАРОВ О. П., канд. іст. наук, доц.;
ПИЛИПЕНКО В. В., канд. іст. наук, доц. (відповідальний секретар);
ТЕРЕС Н. В., канд. іст. наук, доц.;
ХАКАМІЕС ПЕККА, проф. (Турку, Фінляндія);
ХАЛУПЧАК ГЕНРІК, проф. (Люблін, Польща).

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
історичний факультет, кафедра етнології та краєзнавства
e-mail: etnichna.istoria@gmail.com
сайт збірника: <http://www.ethnic.history.univ.kiev.ua>

Рецензенти:

д-р іст. наук М. В. КУГУТЯК
д-р іст. наук О. М. ПОШИВАЙЛО

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.

**Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(Протокол № 7 від 25.02.2016 р.)**

Збірник наукових праць «Етнічна історія народів Європи» внесено до переліку фахових видань за спеціальністю «Історичні науки» (постанова Президії ВАК України № 1-05/7 від 09.06.1999 р.; постанова Президії ВАК України № 1-05/2 від 10.03.2010 р.; наказ Міністерства освіти і науки України №1021 від 7 жовтня 2015 р.).

Реєстраційне свідоцтво № 11061, серія КВ

ЗМІСТ

Дорошенко Ліна. Автохтоністська концепція розвитку слов'янських старожитностей в контексті становлення археологічної славістики наприкінці XIX – на початку XX ст.	5
Ковальчук Марія. Становище рабів та характер рабства в Османській імперії.	11
Пивоваренко Олена. Виноградне вино у житті козацької старшини в першій половині XVIII ст. (на матеріалах щоденників Я. Марковича).	18
Орлик Світлана. Оподаткування нерухомого майна в Наддніпрянській Україні напередодні та в роки Першої світової війни.	24
Куцук Руслан. Брошура «Війна і Державна дума» як механізм інформаційного впливу на формування свідомості солдатів Південно-Західного фронту Російської імперії у 1915–1917 рр.	31
Машкевич Стефан. Прибутковий транспорт у «смутні часи»: залізнична гілка Київ – Віта-Литовська (1916–1919 рр.).	36
Козій Василь, Козій Олена. Родина Мерінгів: відомі та маловідомі факти про життєвий шлях С. С. Мерінга.	45
Семеняк Ксенія. Політика Великої Британії щодо безпеки в Європі у 1925–1939 рр.	53
Кісь Оксана. Національно-визвольні змагання як випробування меж традиційної жіночості: жіночий досвід у національному підпіллі 1940–1950-х років.	61
Маслюк Олександр. Українці в партизанському русі у країнах Центрально-Східної Європи (1944–1945 рр.).	79
Шуст Тарас. Створення матеріально-технічної бази та фінансове забезпечення медицини Тернопільщини у 1945–1955 рр.	83
Конта Ростислав, Люлька Віталій. Особливості проведення місяця Рамадану мусульманами-сунітами м. Києва.	91
Казьмирчук Марія, Палієнко Сергій. Проблема оцінки та використання археологічних пам'яток в туризмі.	97
Шкабко Сергій. «Дніпропетровський період» суспільно-політичної діяльності Леоніда Кучми.	103
Храмцова Ірина. Журнальна публіцистика періоду перебудови як чинник формування громадянського суспільства.	110
Автушенко Ірина. Соціальний захист військовослужбовців миротворчих контингентів Збройних Сил України (1992–2011 рр.).	116

Годлевський Максим. Нові підходи в застосуванні силових і несилових засобів в зовнішній політиці США за адміністрацій Б. Клінтона.	122
Мігальчан Ірина. Міжнародна діяльність Верховної Ради України четвертого скликання в контексті розвитку світового парламентаризму.	127
Чумаченко Олена. Формування функції антикризового управління Європейського Союзу в безпековій сфері на рубежі XX–XXI століть.	133
Наші автори.	138

**БРОШУРА «ВІЙНА І ДЕРЖАВНА ДУМА»
ЯК МЕХАНІЗМ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ
НА ФОРМУВАННЯ СВІДОМОСТІ СОЛДАТІВ
ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ФРОНТУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
У 1915–1917 рр.**

У статті проаналізовано брошуру «Війна і Державна дума» як один із прикладів друкованого засобу масової інформації, що використовувався російською імперською владою у період Першої світової війни для інформаційно-психологічного впливу на формування свідомості солдатів Південно-Західного фронту. Визначено головну тематичну спрямованість брошури та з'ясовано основні прийоми, які були використані у ній.

Ключові слова: засоби масової інформації, Перша світова війна, Російська імперія, Південно-Західний фронт.

Важливим елементом функціонування сучасного суспільства стали засоби масової інформації (далі – ЗМІ). Їх вплив на формування суспільної думки населення є значним. Саме ЗМІ виступають критерієм оцінки суспільних, політичних, економічних та інших подій, що відбуваються в країні. Особливо їхня роль зростає в умовах військово-політичних конфліктів. Заради успішної боротьби воюючі сторони намагаються якомога ефективніше використати ЗМІ з метою впливу та маніпуляції масовою свідомістю як цивільного населення, так і військового, а в першу чергу саме думкою та настроями солдат. Подібна практика уперше масово була використана в період Першої світової війни, коли противники зрозуміли, що однієї зброї буде замало для перемоги, а тому потрібне було ще й інформаційно-психологічне забезпечення. У сучасних умовах інформаційної війни та боротьби України за збереження своєї незалежності, проблема впливу друкованих ЗМІ на формування думки солдат значно актуалізувалася і потребує комплексного дослідження.

Варто відзначити, що лише в останнє десятиліття науковці приступили до вивчення питання інформаційних процесів на території українських земель у роки Першої світової війни. Тому, зазначена проблематика не знайшла всебічного і комплексного вивчення в українській та зарубіжній історіографії. На сьогодні існують лише окремі напрацювання у вигляді статей неширокого кола дослідників, а саме: О. Кириєнка¹, О. Куцької², та Л. Питльованої³. Запропонована нами тема ще не ставала предметом спеціальної студії, що й визначає її актуальність. Основним завданням роботи є аналіз брошури «Війна і Державна дума» як механізму інформаційного впливу на формування свідомості солдатів Південно-Західного фронту Російської імперії в 1915–1917 рр.

Російський історик Д. Волкогонов стверджує, що саме Перша світова війна стала «тим військовим зіткненням, де вперше були широко використані друковані засоби впливу на супротивника. Саме в цій війні були використані засоби і методи психологічної війни, яку стали вести один проти одного імперіалістичні коаліції... При штабах воюючих армій створювалися відповідні відділи і підрозділи, покликані організувати «війну слів» – агітацію противника»⁴.

Розуміючи важливість інформаційного чинника, російською владою було прийнято ряд заходів спрямованих на створення у середині імперії відповідного інформаційного простору, який мав би забезпечити успішність бойових дій та позитивне ставлення цивільного населення і солдат до війни. Під контроль центральної та місцевої влади були взяті усі існуючі на той час ЗМІ. Перш за все маємо на увазі друковані видання, оскільки радіо та інші технічні засоби не були достатньо розвинутими. Одними із таких ЗМІ, що широко розповсюджувалися серед

солдатських чинів на фронтовій зоні українських губерній Південно-Західного краю імперії, були брошури. За допомогою них до солдат доносилась лише та інформація, яку імперська влада вважала потрібною і корисною для реалізації власних цілей у війні. ЗМІ подібного роду часто містили матеріали про героїзм російських солдатів та позицію вищих органів влади до війни. Яскравим прикладом в цьому контексті є брошура «Війна і Державна дума», яка своїм змістовим наповненням детально відображає суть інформаційної політики Російської імперії в період Першої світової війни.

30 травня 1915 р. начальник воєнно-експлуатаційного відділу управління начальника військових повідомлень армій Південно-Західного фронту видав припис начальнику Київського жандармського поліцейського управління, в якому повідомлялося про передачу 52 екземплярів брошури «Війна і Державна дума», яку слід в обов'язковому варіанті розповсюдити серед нижчих чинів⁵. Уже на початку червня вийшло відповідне розпорядження начальника Київського жандармського поліцейського управління залізничних доріг начальникам 13-ти відділень (Київському, Коростенському, Фастівському, Козятинському, Бердичівському, Рівненському, Ковельському, Вінницькому, Новоселицькому, Волочиському, Проскурівському, Мозирському та Волинському) про виконання відповідного розпорядження⁶.

Брошура «Війна і Державна дума» була написана навесні 1915 р. після того як 27 січня відбулося засідання Державної думи. Причиною її скликання стало відновлення активних бойових дій на фронті. Надрукована брошура на чотирьох листках, зображень та інших наочних матеріалів вона не містила⁷. Основний акцент у ній зроблено на промові голови Думи (Родзянко Михайло Володимирович), яка була проголошена під час відкриття засідання і нібито відображала настрої усіх членів законодавчого органу.

Державна дума виступала своєрідним легітимним представницьким законодавчим органом, до якого народи імперії могли делегувати своїх представників. Звичайно, що в реальності її дії та рішення носили декларативний характер і напряду залежали від імператора. Проте, оскільки саме в Державній думі були делеговані представники різних національностей то відображення її ставлення до війни набувало ідейного та символічного характеру і несло за собою потрібне інформаційно-психологічне навантаження. Звідси і стає зрозумілим, чому було обрано продемонструвати позицію саме цього державного органу, а не іншого.

Текст брошури розпочинається із того, що акцентується увага на важливості скликання імператором Миколою II 26 липня 1914 р. Державної думи, як «природнього єднання російського царя з вірним йому народом»⁸. Далі по тексту відображено основні тези промови голови Думи у позитивному та патріотичному характері. Як і в більшості тогочасних ЗМІ, у зазначеній брошурі стверджувалося, що «Росія не хотіла війни, що російський народ чужий до завойовницьких стремлень, але самою долею було прописано втягнути нас у воєнні дії»⁹. Зрозуміло, що такий контекст речень мав на меті виправдати участь Російської імперії у війні та приховати справжні її геополітичні цілі, а саме розширення своїх територіальних меж за рахунок приєднання Галичини та зміцнення сфери впливу на Балканах.

Цінним для нас виступає другий абзац тексту, в якому чітко простежується використання інформаційно-психологічних прийомів, зокрема, таких як перекручування термінів та спотворення історичної дійсності. Тут Російська імперія прирівнюється до Русі, а солдати до богатирів: «Спокійно і без запалу ми можемо сказати нападникам: руки геть! Не смійте торкатися нашої Святої Русі. Народ наш миролюбний і добрий, але страшний і могутній, коли змушений за себе постояти. Дивіться, можемо ми сказати: ви думали, що нас роз'єднують розбрат і ворожнеча, а між іншим всі народності, які населяють неосяжну Русь, злилися в одну братську сім'ю... І не схилить голови в зневірі руський богатир, які би випробовування не прийшлося йому пережити, все витримають його сильні плечі, і, відкинувши ворога, знову засяє миром, щастям і достатком єдина нероздільна батьківщина...»¹⁰. Подібні твердження мали донести до солдат ідею про нібито тисячолітню нерозривність усіх народів імперії, про їх братню спорідненість і єдність. Крім того, використання та перенесення давньоруської термінології на існуючий тоді стан речей, забезпечувало можливість висунути територіальні та культурно-цивілізаційні претензії щодо Східної Галичини, як споконвічних земель «Святої Русі», які слід повернути у лоно Росії. Такі міфи широко пропагувалися в тогочасних російських ЗМІ, оскільки були вигідні владі для реалізації поставлених завдань та забезпечували можливість обґрунтування необхідності вести війну.

Потрібно зазначити, що усю брошуру пронизує головне гасло російського імперського самодержавства – «за віру, царя і вітчизну». Зокрема, у тексті йдеться: «Чуйним серцем своїм передбачив російський цар народні почуття і він почув тут відгук єдиної дружної сім'ї, яка, забувши перед прийдешнім великим випробуванням всі розбіжності, грізно стала сталевую щетиною, багнетом перед зухвалим ворогом за віру, царя і вітчизну»¹¹. При цьому, останні слова у брошурі виділені крупним шрифтом, щоб акцентувати на них увагу. Така тенденція для тогочасних друкованих матеріалів була нормою. Російська влада намагався усіма можливими способами укріпити традиційну самодержавну концепцію С. Уварова «православна віра, самодержавство, народність» в суспільній думці, як головне гасло війни.

Ще одним тематичним напрямком брошури «Війна і Державна дума» є протиставлення двох сторін світового конфлікту: позитивної російської та негативної німецької. У тексті говориться: «Нам судилося бути свідками й учасниками найбільшої світової боротьби, боротьби двох взаємо-виключаючи один одного начал: боротьби ідеї миру, свободи народів і права проти ідеї всепоглинаючого мілітаризму, безправ'я і грубого насильства. Прагненню до мирного трудового життя і спокійного вільного співжиття народів на засадах взаємної поваги представлена ідея крові і заліза, поневолення собі всього світу, підпорядкування його своєрідній німецькій культурі та броньованому кулаку. Ось сутність розгорілого кривавого розбрату, ось та мета, яку поставили собі наші противники, коли вони підступно розпалювали нині бурхливо палаюче європейське багаття. Росія не хотіла цієї війни і ніколи не шукала для неї приводів»¹². Зазначений текст свідчить про широке застосування в ЗМІ такого інформаційно-психологічного прийому як «демонізація» ворога, що передбачає висвітлення суперника (ворогуючої сторони) у негативному образі і перетворення його на головного винуватця війни. Звичайно, що такий зміст брошури здійснював інформаційно-психологічний вплив на свідомість солдат, оскільки на фронт поступали лише ті матеріали, які пройшли попередню військову цензуру і були спрямовані на підтримку офіційного курсу імперського уряду. А тому, солдати отриману інформацію вважали правдивою, хоча в дійсності вона була або спотвореною і далекою від реальності, або ж просто неповною.

Центральне місце в брошурі відводиться імператору як вождю, що веде свій народ у правильному руслі. Особливо позитивно описується та пропагується в тексті його антиалкогольна політика: «У розпалі нинішньої війни російський народ переживає небувале ще у світовій історії явище: мудрим повелінням своїм наш вінценосний вождь вилікував злий недуг свого народу, направивши життя його на світлий шлях тверезості. У цьому найбільшому акті наших днів, коли завдання зцілення народу від недуги, що одурманює душу вирішена рішуче і твердо, вся руська земля з гарячим почуттям благоговіння і вдячності звертається до свого царя: «Прийми, великий государ, земний уклін народу свого». Тут всі члени Думи встали з своїх місць і хором заспівали: «Боже Царя бережи!»»¹³. Зрозуміло, що подібна згадка про заборону вживати спиртне була своєрідною пропагандою «добрих справ», які імператор робить заради блага свого народу. Слід зауважити, що в період війни часто саме пияцтво вважалося однією з причин невдач на фронті. Тому, імперською владою було прийнято ряд заходів по боротьбі із вживанням алкоголю як серед цивільного населення, так і серед солдатів на фронті. В ЗМІ постійно велася пропаганда тверезості думки як запорука ведення успішної війни.

В завершальній частині брошури в патріотичному дусі зазначається про те, що вся Росія воюватиме до кінця, до остаточної перемоги: «...ми будемо битися до тих пір, поки вороги наші не підкоряться умовам та вимогам, які пропишуть їм їх переможці. Нам набридло настирливе брязкання зброєю, досить з нас загроз слов'янству, досить гальмувати його природний ріст, ми будемо битися до кінця, поки не завоюємо міцного миру, гідного принесених нашою вітчизною жертв. Від імені тих, що обрали нас ми заявляємо: так хоче вся Росія. І ви, наші хоробрі чудо-богатирі, в холодних окопах, високо і гордо несучи прапор російської державності, почуйте цей народний прорив. Вам важко, ви оточені випробуваннями, але ж ви – росіяни, і немає для вас перешкод. Ми знаємо ваш стійкий, непохитний дух, ми знаємо, що ніщо не зупинить вас і що з молитовним кличем «з нами Бог, розумійте, народи, і покоряйтеся!» – ви приведете святу батьківщину до повної, вирішальної перемоги над зухвалим самовпевненим ворогом»¹⁴. Теза про боротьбу до абсолютної перемоги стала провідною в тогочасних російських ЗМІ. Досліджувана брошура не була винятком із цього контексту. Владою широко

пропагувалася ідея ведення війни до кінця незважаючи ні на жертви, ні на складні соціально-економічні та політичні умови в імперії. Будь-які згадки в друкованих виданнях про укладання миру з Німеччиною та її союзниками вважалися як антивоєнні й антиурядові, а тому категорично заборонялися і підлягали негайному знищенню.

Потрібно зазначити, що у брошурі часто відзначається про значне захоплення членами Думи промовою її голови, яка постійно супроводжувалася аплодисментами. У тексті зазначається, що з часу початку війни пройшло уже шість місяців і задається два питання: Чи за ці півроку втомилася Росія? Чи ослабла за ці півроку її рішучість, її віра в перемогу, чи надломилася її душа?¹⁵. Відповідь на них звучить так: «За ці півроку чи ослабла Росія? Ні, – відповіла Державна Дума, – не тільки не ослабла, але стала сильнішою, твердіше духом, рішучіше у своєму намірі вести боротьбу до повної перемоги над ворогом. За ці півроку чи надломилася душа російського народу? Ні, – відповіла Державна Дума, – надломився ворог наш, а ми вийшли з випробувань більш загартованими і тепер з особливою наполегливістю будемо продовжувати війну»¹⁶. Подібні тези мали сформулювати у солдат думку про те, що Російська імперія є набагато сильнішою ніж її вороги, а війна – виправданою і, що перемога обов'язково буде на їхній стороні. Перебуваючи на фронті та не маючи змоги отримувати достовірну та повноцінну інформацію про події в країні та у світі, солдати змушені були довіряти подібним матеріалам і сприймати їх зміст як правду.

Отже у брошурі «Війна і Державна дума», яка була створена навесні 1915 р. і відображала позицію Державної думи, мали місце такі основні тематичні напрями: єдність усіх народів імперії навколо царського престолу, героїзм та незламність російської армії, виправданість участі Російської імперії у війні, ведення боротьби до кінцевої абсолютної перемоги. У брошурі були застосовані наступні прийоми інформаційно-психологічного впливу: перекручування термінів, спотворення історичної дійсності, «демонізація» ворогуючої сторони, пропаганда міфів тощо. Всі вони тісно взаємодіяли між собою, що в сукупності забезпечувало можливість представлення подій у вигідному образі. Тому, поширенням подібного роду інформаційних брошур на фронті, імперська влада намагалася вплинути на свідомість солдатів та створити для них переконливу мотиваційну базу, щодо потреби продовження військових дій.

¹ Кирієнко О. Ю. Військова цензура на Південно-Західному фронті // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У двох книгах. Книга 1. Історичні нариси / [Упоряд. О. П. Реєнт]. – К., 2014. – С. 234–248; Кирієнко О. Ю. Діяльність органів військової цензури 1914–1917 рр.: історико-правові аспекти // Український історичний збірник. – 2009. – Вип. 12. – С. 160–166.

² Куцька О. М. Воєнна пропаганда періоду Першої світової війни // Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події): Збірка матеріалів Міжнародного наукового форуму (26–28 червня 2014 р., м. Львів) / [Укладачі: Ю. В. Бураков, О. С. Івахів]. – Львів, 2014. – С. 188–191.

³ Питльована Л. Інформаційно-психологічне забезпечення російської воєнної кампанії в Галичині під час Першої світової війни // Воєнна історія Галичини та Закарпаття: матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (15 квітня 2010 р., м. Львів) / [Від. ред.: В. В. Карпов, В. І. Горелов, І. В. Мороз]. – К., 2010. – С. 153–158.

⁴ Волкогонов Д. А. Психологическая война: Подрывные действия империализма в области общественного сознания. – М., 1983. – С. 47.

⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 278. – Оп. 1. – Спр. 237. – Арк. 562.

⁶ Там само. – Арк. 565.

⁷ Там само. – Арк. 562–563зв.

⁸ Там само. – Арк. 563.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. – Арк. 563зв.

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. – Арк. 563.

¹⁶ Там само. – Арк. 563зв.

В статье проанализирована брошюра «Война и Государственная дума», как один из примеров печатного средства массовой информации, который использовался российской имперской властью в период Первой мировой войны для информационно-психологического влияния на формирование сознания солдат Юго-Западного фронта. Определена главная тематическая направленность брошюры и выяснены основные приемы, которые были использованы в ней.

Ключевые слова: средства массовой информации, Первая мировая война, Российская империя, Юго-Западный фронт.

The article analyzed the brochure «War and State Duma» as one of the print mass media examples used by Russian imperial government during First World War for information and psychological impact on the consciousness of soldiers of Southwest frontline. Defined main theme of the brochure and found out the basic methods that were used in it.

Keywords: mass media, the First World War, Russian Empire, Southwest frontline.